

Віктор Соколов,

кандидат історичних наук, головний бібліотекар,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0208-1292>

Національна бібліотека України імені Ярослава Мудрого,
вул. Михайла Грушевського, 1, м. Київ, 01001, Україна
e-mail: socolv@i.ua

Формування мережі хат-читалень і сельбудів в Україні (1920–1930-ті рр.)

Досліджено особливості розвитку хат-читалень, сельбудів в Україні у 1920–1930-х рр., виокремлено основні чинники, умови та етапи цього процесу. Охарактеризовано форми і методи бібліотечної діяльності хат-читалень, сельбудів, динаміку їх становлення та специфіку функціонування в умовах формування системи радянських культурно-просвітницьких закладів. Висвітлено місце і роль культурно-освітніх осередків у поширенні грамотності, знань, читання, у забезпеченні сільського населення України бібліотечною книгою.

К л ю ч о в і с л о в а: історія бібліотечної справи, культурно-освітні заклади, хати-читальні, сельбуду, «хатники», культурно-просвітницька робота, сільські бібліотеки і клуби.

Актуальність проблеми. Становлення сучасної вітчизняної бібліотечної політики і практики, їх подальший розвиток важко уявити без поглиблення аналізу та наукового осмислення історичного досвіду розвитку бібліотечної справи у 1920–1930-х рр., коли відбувалося подолання всебічної кризи, пов'язаної з революційною перебудовою суспільного життя, зокрема, з введенням ринкових відносин (НЕПу) в умовах формування нового суспільного ладу. Вивчення та узагальнення тогочасних шляхів виходу з кризового становища у галузі бібліотечного будівництва та побудови ефективної мережі культурно-освітніх закладів у цей період залишається актуальним напрямом сучасних наукових досліджень. Доцільність обраної теми статті зумовлена подальшим аналізом та переосмисленням історичного поступу культурної революції, що відбувалася в Україні у перші десятиліття радянської влади. Дослідження та характеристика досвіду діяльності культосвітніх закладів в Україні у 1920–1930-х рр. не тільки розкривають певні закономірності соціально-економічного та культурного розвитку суспільства, а й нададуть можливість з'ясувати, глибше усвідомити питання реформування культурно-освітньої, просвітницької діяльності сучасних вітчизняних установ освіти та культури.

Аналіз досліджень та публікацій. Історія становлення, розвитку культурно-просвітницької, бібліотечної діяльності хат-читалень та сельбудів в Україні, незважаючи на дослідження окремих її періодів та аспектів, ще не отримала належного

наукового висвітлення. Певне переосмислення діяльності зазначених закладів присутнє в окремих розвідках вітчизняних вчених. У першу чергу, це стосується праць Н. Земзюліної, В. Коцур, Н. Кукси, Я. Мандрика, В. Молоткіної, С. Свистович, А. Юрченко [7; 11; 14; 17; 18; 24; 34]. Розпоширену інформацію з окремих питань діяльності хат-читалень та сельбудів можна знайти у фаховій періодиці 1920–1930-х рр. Варто зауважити, що у працях радянських авторів, які торкалися цієї теми, спостерігається певна ідеологічна заангажованість, політико-публіцистичний, пропагандистський підхід до відображення та аналізу історичних фактів.

Мета статті – розкрити особливості створення та функціонування хат-читалень, сельбудів в Україні у 1920–1930-х рр., охарактеризувати основні форми і методи їхньої роботи, показати їх значення у поширенні знань, читання, книги, просвітництва та культури на селі.

Результати дослідження. Перші хати-читальні з'явилися у Російській імперії в останній третині XIX ст. як центри просвітництва й освіти на селі. На рубежі XIX–XX ст. хати-читальні намагалися зосередитися на освітній, дозвілєвій діяльності, проте через брак фінансових, матеріально-технічних можливостей, їм було доволі важко тут проявити себе, ніж, наприклад, народним домам, де, як правило, функціонували бібліотеки з читальною, театральсько-лекційною залом з сценічним майданчиком, недільна школа, вечірні класи для

дорослих, хор, чайна, книжкова лавка тощо. Втім, на початку ХХ ст. хати-читальні у Російській імперії були одним з поширених видів сільських, приміських культурно-просвітницьких установ, які поєднували функції клубу і бібліотеки, де видача книг могла відбуватися як у читальній залі, так і на абонементі. Завідувача хати-читальні дедалі частіше називали «хатником» (рос. – «избачом»), який часто вголос читав неписьменним селянам художні, науково-популярні книги, журнали і газети. У цій справі йому часто допомагали представники сільської інтелігенції (вчителі, агрономи, лікарі), грамотні селяни.

У радянських та й сучасних енциклопедичних виданнях «хата-читальня» визначається, переважно, як сільська культурно-освітня установа клубного типу в СРСР, яка виникла у перші роки радянської влади. Однак, дефініція цього терміна у значенні різновиду народної бібліотеки була поширена ще на початку ХХ ст. Сучасні вітчизняні бібліотекознавці підтверджують думку про те, що формування хати-читальні як окремого виду публічної бібліотеки почалося на рубежі ХІХ–ХХ ст. (праці О. Айвазян, Л. Баженова, Ю. Блажевича, С. Гальчака, Л. Дубровіної, В. Лозового, О. Онищенко, Д. Розовика та ін.). У 1920-х рр. хати-читальні називали іноді «приклубними бібліотеками», до того ж, вони, поряд із сельбудами, були бібліотечними опорними пунктами з формування пересувок, де зберігалися книги з політграмоти, історії, географії, сільського господарства, кооперації, земельного права тощо.

У Вікіпедії хата-читальня тлумачиться як перша форма сельбуду («селянського будинку»): «Хата-читальня – сільська культурно-освітня установа, заснована за перших років радянської влади в Україні як перша форма сельбуду після ліквідації «Просвіти» [31]. У Вільній енциклопедії також зазначається, що «сельбуд або «сільський будинок» – сільська культурно-освітня установа в УРСР, один з видів політосвіти і почасти позашкільної освіти серед широких мас, створений на початку 1920-х рр. на противагу «Просвітам», ліквідованим у 1922 р.» Тут таки позначено, що у 1921 р. в УСРР налічувалося 4007 закладів «Просвіти» і 111 сельбудів. Також зазначається, що на території радянської України кількість сельбудів швидко зростала: у 1925 р. було 3161 сельбуд і 6939 хат-читалень, у 1928–1929 рр. – 4550 і 5707, у 1932–1933 рр. – 7400 і 4000 відповідно [25]. Принагідно зауважимо, поперше, правильніше було б вживати термін «селянський будинок», адже (у 1920-х рр. існував

навіть журнал «Селянський будинок». Звідси, скорочено – «сельбуд», а не сільбуд, як пишуть у багатьох публікаціях). По-друге, окремі заклади «Просвіти» в радянській Україні існували ще у 1923–1924 рр. По-третє, у визначенні хати-читальні вказано, що така установа створювалася у перші роки радянської влади, тобто ще до 1920-х рр. Слід також зазначити, що однією з причин зменшення кількості хат-читалень (одночасно – різке збільшення сельбудів) у другій половині 1920-х рр. було намагання влади централізувати структуру, керівництво культурно-освітніми установами. 7 грудня 1925 р. Раднарком УСРР ухвалив постанову про реорганізацію народних будинків, хат-читалень у селянські будинки з метою створення єдиного центру політосвітньої (культурно-освітньої) роботи на селі.

Таким чином, різноманітність політосвітніх установ села (хати-читальні, народні будинки, лікнепи та ін.), що спостерігалася у перші роки НЕПу, у 1925–1926 рр. поступово зникає. У другій половині 1920-х – на початку 1930-х рр. вони трансформувалися у однотипову мережу сельбудів. Останні в Україні почали займати головне місце у системі культосвітніх закладів, відіграючи роль провідного чинника у комуністичному вихованні мас [7, с. 146].

У статуті товариства «Селянський будинок» зазначалося, що його основними завданнями є: поглиблювати політичну свідомість трудящих села; зміцнювати спілку пролетаріату і селянства; підвищувати культурно-політичну грамотність селянства; сприяти залученню трудящих мас села до активного будівництва радянської держави; пропагувати кооперування та колективізацію; вести боротьбу з куркульсько-буржуазним впливом та побутом на селі тощо. Для здійснення поставленої мети сельбуду організували бібліотеки, музейні кутки, школи малописьменних, різні гуртки, курси і т.п. Основними формами роботи були голосні читання, читання лекцій, доповідей, проведення бесід, організація екскурсій, вистав, виставок та інших заходів, де неодмінно пропагувалася політика комуністичної партії.

Після революційних подій 1917 р. інтерес селян, робітників до суспільно-політичного життя значно зріс. Потяг до знань, надбань культури спонукали владу мало не в кожному населеному пункті створювати хати-читальні, сельбуду, клуби, бібліотеки, «червоні кутки» («червоні кутки» були найбільш простою формою культосвітньої роботи політосвітніх установ) тощо. Напрями і зміст робо-

ти хат-читалень визначалися рішеннями VIII з'їзду РКП(б) (1919), Першого Всеросійського з'їзду з питань позашкільної освіти (1919), «Положенням про хати-читальні», розробленим Народним комісаріатом освіти УСРР (1920) та іншими документами партії, уряду. Утримувалися хати-читальні частково за рахунок державного та місцевого бюджетів, а частково – членських внесків найбільш активних постійних відвідувачів, прибутків від аматорських вистав, концертів, доходів від майна, громадських субсидій, пожертв, заповітів на користь осередку тощо [21, с. 108]. Поступово сельбуду, хати-читальні, які на початку 1920-х рр. часто створювалися на противагу читальням «Просвіт» (читальні, як правило, організовували у кожному селі, де було понад 25 хат), ставали осередками політичної агітації, ліквідації неписьменності на селі. На думку деяких дослідників, перші радянські хати-читальні в Україні з'явилися на Київщині під час громадянської війни у 1919 р. За згодою відповідного виконкому, для потреб хати-читальні можна було реквізувати будь-яке приватне помешкання [4, с. 21]. На початку 1920-х рр. на Київщині діяло приблизно 400 політосвітніх (культурно-освітніх) установ. У 1926–1927 рр. їх було вже 480. Міська влада Києва регулярно забезпечувала ці установи відповідними друкованими виданнями та інвентарем. Наприклад, у середині 1920-х рр. з Києва у сільську місцевість було відправлено 32 246 різних видань, з них 25 961 – для поповнення стаціонарних бібліотек, а 6285 – для пересувок [32, с. 65]. Зокрема, Київський окружний сельбуд, заснований у 1920 р., придбав та надіслав сільським бібліотекам протягом 1920-х рр. приблизно 69 тис. книжок [19, с. 50]. Окрім того, він передплачував для хат-читалень і сельбудів округи журнал «Селянський будинок» (480 примірників), матеріально утримував 31 хату-читальню (з них 5 – нацменшин), а також надавав допомогу іншим установам політосвіти (системи державних масових культосвітніх закладів).

У 1920 р. в Україні діяло майже 15 тис. культосвітніх закладів різного типу, серед яких було приблизно 1300 клубів, 5000 хат-читалень, не менше 4000 культурно-освітніх закладів «Просвіти» [6, с. 43]. Спочатку хати-читальні, сельбуду перебували на бюджетному фінансуванні, однак, згодом, з введенням НЕПу, їх перевели на самоокупність.

Сельбуду, так само як і хати-читальні, повинні були популяризувати колективні форми господарювання, задовольняти різні культурно-освітні потреби незаможного селянства, підносити рівень

соціалістичної культури. Сельбуду були самодіяльними (юридично самостійними) добровільними громадськими організаціями, які мали певне членство (члени установи щомісяця сплачували членські внески, – приблизно 50 коп.) Вони проводили політико-освітню роботу на селі (частково – за рахунок культурно-господарської діяльності), опікувалися питаннями ліквідації неграмотності, поширення культури, просвітництва, а також – популяризації читання та книги. Фактично, сельбуд був кооперативним товариством. Тут обиралася рада, ревізійна комісія, проходили загальні збори членів. Однак, установа, хоча й мала право займатися господарською діяльністю, у першу чергу, орієнтувалася на виконання культурно-просвітницьких, освітніх та ідеологічних завдань.

Мережа сельбудів як політико-освітніх центрів на селі розбудовувалася на основі адміністративно-територіального устрою: були сельбуду губернські, окружні, районні, волосні, сільські. Відповідно до адміністративно-територіального поділу існували також різні види хат-читалень: повітові (районні), волосні, сільські, приміські, куткові хати-читальні (останні розміщувалися, як правило, в різних кутках великих сіл), які разом з сельбудами входили до загальної структури політосвітніх установ. Наприклад, в Одеській губернії у 1923 р. було створено один губсельбуд, 69 райсельбудів, 231 сельбуду у великих селах та 277 хат-читалень. Через рік тут вже працювало 377 хат-читалень, 274 сельбуду, 74 райсельбуду, які разом налічували приблизно 19,4 тис. постійних членів. У 1925 р. на Одещині вже діяло 763 хати-читальні, 209 – сельбудів, 63 – райсельбуду. Що характерно, у їх роботі брало участь 75–80 % чоловіків. За національною ознакою тут працювало 77 % українців, 10 % росіян, 9 % євреїв [9, с. 13]. Серед завідувачів хат-читалень та сельбудів Одещини кількість партійців коливалася від 5 до 20 % [16, с. 44]. Загалом, в Одеській губернії у середині 1920-х рр. членами хат-читалень, сельбудів було 2,6 % сільського населення. Наприклад, у Херсонській окрузі членство мали 62,2 % хат-читалень. Ще однією характерною ознакою діяльності хат-читалень та сельбудів Одещини було те, що 38,2 % з них отримували гроші від кооперативних організацій, а з усіх гуртків, що діяли при хатах-читальнях, 20 % спеціалізувалися на питаннях сільського господарства [16, с. 46–50]. Звичайно, у різних районах були свої особливості діяльності хат-читалень та сельбудів. Взяти хоча б роботу селянського будинку у с. Мостове Кантакузівського району Одеської губернії, що був відкритий у 1923 р.

Вже на весну 1926 р. у сельбуді налічувалося приблизно 100 членів (проте, не всі сплачували членські внески). Лише за один рік тут було проведено два мітинги, одну лекцію, 17 голосних читань та 23 вистави («Наталка-Полтавка», «Назар Стодоля», «Сватання на Гончарівці», «Пошилися в дурні» та ін.), які відвідали 2829 осіб [28, с. 82–83]. Окрім драматичного, при сельбуді працювали сільськогосподарський, кооперативний, антирелігійний гуртки.

Хоча хати-читальні за організаційним, культурно-освітнім статусом, за своїми соціальними функціями та призначенням вважалися нижчими за сельбуду, вони майже нічим не поступалися останнім. Хата-читальня як одна з найпростіших масових політосвітніх установ, фактично, була осередком сельбуду. За організаційною структурою та змістом роботи вона мало чим відрізнялася від діяльності сельбуду. Її працівники, так само як і селянського будинку, проводили лекції, бесіди, колективне читання книжок, газет, антирелігійні кампанії, виконували бібліотечну, навчально-освітню, культурно-просвітницьку роботу [13, с. 60]. До того ж, у 1920-х рр. у багатьох хатах-читальнях, так само як і в сельбудах, встановлювали членство, обирали раду з представників різних організацій та установ, створювали інші організаційні структури [20, с. 26–27]. Однією з основних особливостей хат-читалень (з членством) в Україні, на відміну від РРФСР, було те, що всі вони вважалися добровільними товариствами. В УСРР при сельбудах та хатах-читальнях діяли своєрідні довідкові столи (бюро довідок), які надавали допомогу селянам в оформленні різних заяв до державних установ, пояснювали зміст законів, видавали довідки про сплату сільськогосподарського податку та задовольняли різні інформаційні запити селян з питань цивільного права, сільськогосподарського виробництва, соціально-політичного та господарського життя країни загалом. Відвідувачі також могли отримати тут детальну консультацію як краще організувати догляд за тими чи іншими сільськогосподарськими культурами, налагодити ефективну роботу тваринницької ферми тощо. Наприклад, лише за три місяці 1929 р. в Артемівській (Бахмутській) окрузі на Донеччині довідкові столи хат-читалень та сельбудів надали селянам приблизно дві тисячі довідок і консультацій з проблем сільськогосподарського виробництва.

Сельбуду, хати-читальні поступово ставали одними з основних масових культурно-освітніх установ

більшості сільських поселень. Вони діяли як головні осередки з організації роботи сільських клубів, гуртків самодіяльності, агітаційних, пропагандистських, просвітницьких та загальноосвітніх пунктів, пересувних бібліотек, вони були місцем проведення лекцій, доповідей, вистав, пунктів ліквідації неписьменності, налаштування культурного життя в сільській місцевості загалом. Хати-читальні виконували завдання головного політосвітнього центру або, розміщуючись поруч з сельбудами на окраїнах села, виступали допоміжними агітпунктами. Пріоритетною діяльністю хат-читалень, сельбудів була культурно-масова робота, яка розподілялась за такими напрямками: політична освіта, агіткампанії, проведення революційних свят, антирелігійні, виробничі, агротехнічні лекції, доповіді, бесіди, читання вголос, вечори розваг, запитань та відповідей, вечори художньої самодіяльності. Звичайно, окрім проведення агітаційно-масової роботи, сельбуду, хати-читальні опікувалися формуванням громадського активу, який був би здатний організувати підтримку радянської влади, ідей соціалізму, здійснював би виховання селян у дусі класової ідеології.

Хати-читальні створювали переважно там, де не було клубу, сельбуду, будинку культури, бібліотеки або інших культурно-просвітницьких установ. Якщо не вистачало матеріальних можливостей створити хату-читальню, організували «червоні кутки», де селяни збиралися послухати лекцію, почитати газети і журнали, переглянути тематичні виставки, зайнятися самоосвітою, взяти участь у художній самодіяльності та інших заходах.

З другої половини 1920-х рр. сельбуду дедалі частіше долучаються до організації нових хат-читалень у межах адміністративно-територіальної одиниці, переважно на території сіл і селищ певного району (часто – на окраїнах великих сіл). Наприклад, сельбуд с. Лиса Гора Першотравневого району на Миколаївщині з 1928 р. розпочав організацію куткових хат-читалень. Зокрема, з цією метою комсомольці для створення однієї з таких хат-читалень взяли в оренду приміщення (приблизно 3 крб. на місяць), зібрали 50 книжок для започаткування бібліотеки та передплатили для даного закладу такі газети, як «Вісті», «Правда», «Радянське село», «Селянська правда» та журнал «Селянський будинок». У новоствореній хаті-читальні було 50 членів, які опікувалися агротехнічною пропагандою, залученням жінок до культури та освіти, працював гурток співу, регулярно випускалася стінгазета та ін. Згодом сельбуд вищенаведеного

села відкрив також куткові єврейську та молдавську хати-читальні [2, с. 58–59].

З 1922 р. радянська влада організовує політичну, моральну, організаційну, фінансову облогу закладам «Просвіти». Вони поступово перепрофілюються на хати-читальні та сельбуду. Така політика стосовно товариства «Просвіти» проводилася тому, що, як вважали урядовці, більшість його установ націоналістично орієнтовані, вони проповідують безкласовість, ідеалізують старовину і хуторянщину, протиставляють український народ іншим народам [33, с. 79]. Наприклад, на базі читальні «Просвіти» був створений сельбуд у с. Кобижчі Бобровицького району на Чернігівщині, який у 1926 р. налічував 87 постійних членів та відносно велику на той час бібліотеку (2000 книжок).

Втім, як правило, хати-читальні мали невеликі книгозбірні, здебільшого від 50 до 200 книжок та декілька гуртків. Наприклад, у с. Ольгопіль Єланецького району на Миколаївщині, де з 1921 р. діяла хата-читальня, її книгозбірня мала 80 книг, 149 брошур та 20 примірників газет, кількість її членів не перевищувала 30 осіб (22 чоловіки та 8 жінок). Книговидача на абонементі за перший квартал 1921 р. становила 193 книжки [12]. У 1927–1928 рр. у книгозбірні згаданої хати-читальні налічувалося 277 книг українською мовою (з них загальноосвітніх – 67, сільськогосподарських – 80, «червоних письменників» – 18, дитячих – 18, інших – 100), 163 – російською мовою (з них загальноосвітніх – 67, сільськогосподарських – 54, «червоних письменників» – 4, дитячих – 22, інших – 16) [12]. Окрім того, у закладі працювали культосвітній, сільськогосподарський, кооперативний та драматичний гуртки.

У хати-читальні с. Миколаївка Бердянського району Запорізької області, заснованій 1924 р., діяли стаціонарна (89 книг) та пересувна (50 книг) бібліотеки. При хати-читальні функціонували сільськогосподарський (35 членів), політичний (27 членів) та драматичний (21 член) гуртки. Проте, заклад, який мав власне окреме приміщення, працював по буднях лише три години, а у вихідні – лише по дві години [26; 27].

Бібліотечній справі у культурно-просвітницькій діяльності сельбудів, хат-читалень приділялася доволі значна увага. Книгозбірні цих закладів комплектувалися книгами, журналами, газетами, політичною та сільськогосподарською літературою, як правило, загальнодержавного та республіканського рівнів. Щоб не допустити знаходження у книгозбірнях «ідеологічно шкідливої літератури», нові

надходження пильно контролювалися владою. Час від часу проводилися «чистки» книжкових фондів від видань, що заборонялися у публічному використанні. Комплектування новими виданнями відбувалося, переважно, за рахунок державного та місцевого фінансування. Наприклад, у 1926 р. Жаботинський сельбуд Кам'янського району та Вербівський сельбуд Городищенського району на Черкащині за рахунок районного бюджету отримали 300 книжок [21, с. 108]. Бібліотеки сельбудів і хат-читалень Черкаської (Шевченківської) округи у зазначений рік налічували приблизно 1800 передплатників (постійних читачів, користувачів абонементів). Вони, як вказано у звітах, віддавали перевагу сільськогосподарській літературі.

З виникненням та розвитком колгоспів невеликі за книжковими фондами хати-читальні (50–200 книг) не завжди справлялися з підвищеними культурними та читацькими запитами колгоспників, з новими соціальними завданнями, які ставилися перед культосвітніми установами державою. Фахівці почали говорити, що хати-читальні взагалі потрібно ліквідувати, надавши перевагу колгоспним або великим державним бібліотекам. Наприклад, Н. Фрідьєва на початку 1930-х рр. доводила, що «...карликові бібліотеки нікого не задовольняють... вони не економічні» [30, с. 52]. Проте, мережа більш потужних сільських державних бібліотек та клубів розбудовувалася доволі повільно. Вона була створена лише наприкінці 1930-х. У сільській місцевості УРСР у 1940 р. таких бібліотек було 17 327, хоча самостійні сільські бібліотеки становили лише 6 % від загальної кількості масових книгозбірень, а останні в мережі сільських бібліотек не перевищували 46 % [5, с. 77].

У середині 1920-х рр. для поліпшення культурно-просвітницької роботи Наркомос України виділив кошти для придбання закладами культури приблизно 25 тис. примірників видань. Окрім того, сельбудам, хатам-читальням (з членством) для покращення матеріальної бази дозволялося, за статутом, мати різні господарські підприємства (ремонтні майстерні, городи, насінневі крамниці, амбулаторії тощо), прибуток від яких можна було використовувати на потреби культосвітньої роботи. Втім, іноді було й навпаки – такі підприємства розвивалися за рахунок занедбання просвітницької роботи, що, звичайно, мало негативні наслідки для керівництва таких закладів.

Важливою і досить складною проблемою діяльності хат-читалень, сельбудів у період, що досліджується, було забезпечення їх кваліфікова-

ними кадрами. У 1920-х рр. до роботи в культурній сфері на селі залучали майже всіх бажаючих, оскільки така праця не завжди оплачувалася, а якщо оплачувалася, то дуже низько. Так, у середині 1920-х рр. зарплата завідуючого хати-читальні коливалася від 8 до 40 крб. на місяць (середньомісячна зарплата некваліфікованих робітників у той час становила приблизно 50–60 крб.). На господарські витрати «хатникам» видавали невеликі суми, від 5 до 15 крб. на місяць. Часто на ці посади призначали осіб з кола комуністів, комсомольців, червоноармійців, які становили ядро сільського активу. Проте, траплялося й таке, що завідуючими хатами-читальнями ставали навіть трактористи, комбайнери ... Відсутність належного матеріального забезпечення змушувало «хатників» працювати за сумісництвом, що, звичайно, знижувало ефективність їхньої діяльності на основній роботі.

Після постанови ЦК ВКП(б) «Про хати-читальні» від 11 листопада 1929 р., якою передбачалося підвищення соціального статусу завідуючих хат-читалень до рівня вчителів «першого ступеня», матеріальний стан «хатників» дещо покращився, але не набагато. Наприклад, наприкінці 1930-х рр. «хатник» отримував від 80 до 110 крб. на місяць, що ледве відповідало мінімальному рівню зарплати в країні (мінімальна зарплата некваліфікованих робітників на той час становила 115 крб.). Отже, мізерні зарплати та постійне навантаження громадськими дорученнями спричиняли високу плінність кадрів у хатах-читальнях, особливо до початку 1930-х рр. Середня тривалість перебування завідуючої хатою-читальнею на посаді не перевищувала, як правило, декількох місяців, незважаючи на те, що представництво партійців, комсомольців серед працівників політосвіти (культосвіти) було досить високим (до 80 %). Давалася ознака відсутності заінтересованості у результатах своєї праці. Тому й не дивно, що серед «хатників» найбільше було людей зі стажем до 1 року політосвітньої (культосвітньої) роботи. Наприклад, наприкінці 1920-х рр. у Зінов'євській окрузі (м. Зінов'євськ – нині Кропивницький), як і в багатьох інших областях, «хатники» без стажу становили майже 90 % [10, с. 11]. З них, менше половини відповідали кваліфікаційним вимогам, що висувалися до керівників хат-читалень (високий рівень культури і політичної підготовки, загальноосвітня грамотність тощо).

Залишав бажати кращого і рівень освіти «хатників», адже середню освіту з них мали приблиз-

но 10 %, неповну середню – 15–20 %, інші – лише початкову. За відомостями Я. Мандрик, у 1930-х рр. майже 90 % сільських культпрацівників мали лише початкову освіту, а стаж їх культосвітньої роботи не перевищував трьох років, причому вони часто змінювали своє місце роботи [18, с. 129].

Отже, у 1920-х – на початку 1930-х рр. ефективність роботи, матеріальне забезпечення значної частини хат-читалень перебували на доволі низькому рівні, незважаючи на те, що показники діяльності культосвітніх закладів села щороку зростали, так само як і їх кількість (таблиця).

Таблиця
Динаміка зростання кількості хат-читалень,
селянських будинків у 1920–1930-х рр.

Роки	Кількість хат-читалень	Кількість сільбудів
1923/1924	3770	2435
1924/1925	6339	2519
1925/1926	6929	3152
1926/1927	6186	3436
1927/1928	6055	3856
1929	10920 ¹	
1933	5402	7165 (сільбудів та колбудів) ²
1934	3429	–
1935	1547 (10372) ³	–

Таблицю складено за: 3, с. 106–127; 14, с. 43; 22, с. 88; 23, с. 164.

Втім, наведені показники потребують уточнень, більш поглибленого вивчення архівних джерел, а також порівняльного аналізу широкого кола даних, оскільки у багатьох наукових працях, у тогочасних офіційних джерелах статистичні показники мають суттєві розбіжності. На-

¹ Кількість хат-читалень за цей рік вказано разом з кількістю сільбудів. Зауважимо, що у 1928–1929 рр. в Україні тільки на кошти, зібрані селянами, було збудовано 422 сільбуду і розпочато будівництво ще 1120 [11, с. 75–76].

² «Будинки колективіста» («колбуду») були створені (точніше – перейменовані) у лютому 1933 р. на базі сільбудів та «колгоспних будинків». Колбуду організувалися для того, щоб традиційні сільські культосвітні установи неодмінно пов'язувалися з колективізмом та колективною формою ведення господарства. Колбуду мали поєднувати політико-освітню роботу з діяльністю різних гуртків (драматичних, сільськогосподарських, природничо-наукових, військових, фізкультурних) та різних розважальних секцій (шашки, шахи, доміно тощо). Відомо, що у 1935 р. функціонувало 8825 колбудів, а у 1937 р. – 12 344 [3, с. 160].

³ Цифра в дужках – це кількість хат-читалень за вказаний рік разом з кількістю «будинків колективіста».

приклад, за відомостями А. Приходько, динаміка створення хат-читалень та сельбудів в окремі роки в Україні була такою: у 1925 р. – 5910 хат-читалень і 2572 сельбудів; у 1926-му – 7176 і 3118; у 1927 – 7114 і 3597 відповідно [22, с. 88]. Зазначена кількість установ за 1927 р. наведена і у навчальному посібнику з історії культурно-просвітницької роботи в СРСР [3, с. 106]. Проте, його автори наголошують, що у 1928 р. в Україні діяло 9825 хат-читалень і сельбудів (в середньому, одна установа на 2340 селян, або на шість населених пунктів) [3, с. 127]. За інформацією І. Рибачка, у 1929 р. у селах України діяло 13 320 культосвітніх закладів, з яких 82 % становили хати-читальні і сельбуду, тобто, на думку вченого, їх було приблизно 10 920 [23, с. 164].

Хоча офіційні статистичні показники нерідко завищувалися, є всі підстави стверджувати, що в радянській Україні у 1920–1930-х рр. переважна більшість просвітницьких, культурно-освітніх заходів проводилася саме у хатах-читальнях та сельбуддах (останні у 1933 р. були реформовані у колбуди – «будинки колективіста»). У 1920-х – на початку 1930-х рр. кількість гуртків при сельбуддах і хатах-читальнях постійно зростала, а культурно-просвітницька робота набувала якісно нових рис. При згаданих вище «бібліотечно-клубних» закладах функціонувало приблизно 90 % усіх книгозбірень, що діяли на селі в означений період [5, с. 72].

Попри високі темпи зростання кількості культосвітніх закладів у 1920–1930-х рр., якість їхньої роботи не завжди відповідала вимогам часу. Наприклад, за дослідженнями О. Лойко, на Поділлі у середині 1920-х рр. з усіх сельбудів і хат-читалень були по-справжньому життєздатними лише 40 % [15, с. 87]. У офіційних звітах такий стан справ пояснювався відсутністю відповідного матеріально-технічного забезпечення, браком ініціативи на місцях, недоліками планування, невмінням знайти підхід до мешканців села. Проте, основними причинами неефективної роботи багатьох хат-читалень у 1920-х рр. були: відсутність державного фінансування, брак коштів, відсталість матеріально-технічної бази культосвітніх установ, недостатня кількість професійних кадрів.

Серед основних чинників, які негативно позначилися на залученні селян до участі у заходах, що організовувалися хатами-читальнями та сельбуддами варто виокремити такі:

1. До початку 1940-х рр. матеріально-

технічний стан більшості хат-читалень був, переважно, незадовільний (багато з них не мало власних приміщень, достатнього опалення, відповідних меблів, обладнання, освітлення, потрібних книжкових фондів тощо). Жалюгідний вигляд багатьох хат-читалень нерідко відвертав мешканців села. Наприклад, селяни с. Плоски Бердичівського району скаржилися на те, що взимку в хаті-читальні холодніше, ніж надворі, а в приміщенні є тільки стіл і шафа [23, с. 165]. Наприкінці 1930-х рр. хати-читальні забезпечувалися паливом лише на 25–30 %. До Другої світової війни далеко не в усіх хатах-читальнях (і селах взагалі) були радіоточки. Наприклад, на Київщині у 1929 р. налічувалося 125 радіо-гучномовців та 324 радіоприймачі, а всього в Україні на той час було приблизно 17 тис. радіоустановок [1, с. 70].

2. Дозвілля, яке пропонувалося хатами-читальнями, вирізнялося одноманітністю, характеризувалося часто «шаблонним переліком» гуртків, лекційних тем, вистав, виставок, кіносеансів тощо. З розвитком культу особи Сталіна, обов'язково функціонував гурток з вивчення праць «товариша Сталіна». Формалізм діяльності хат-читалень, сельбудів часто проявляв себе у складанні занадто громіздких планів, дублюванні одних і тих самих заходів, загальній фразеології тощо.

3. Репресії селянської інтелігенції та систематичні «чистки» книжкових фондів.

4. На посади хатників нерідко призначалися некомпетентні люди, які не мали відповідної освіти, не бажали (та й не вмели) займатися культосвітньою діяльністю (нерідко їм доводилося виконувати роботу, яка не стосувалася їх безпосередніх обов'язків. Наприклад, писати за селян заяви, робити прості господарські розрахунки, надавати юридичні довідки та ін.). До того ж, селяни часто розглядали хату-читальню не тільки як культурно-просвітницький заклад, а й як організаційну установу, що покликана опікуватися поліпшенням добробуту села.

5. У хатах-читальнях, сельбуддах працівники мали дуже низькі зарплати, що спричинялося до високої плинності кадрів.

6. Організації ефективної діяльності хат-читалень, сельбудів нерідко заважали формалізм, канцелярщина.

Незважаючи на всі означені негативи у другій половині 1930-х рр. спостерігаються зрушення на краще. Почали трохи підвищувати зарплату «хат-

ників», залучати до культосвітньої роботи більш кваліфіковані кадри, виділяти більше матеріальних ресурсів для культурно-просвітницької та бібліотечної діяльності. Загалом, можна стверджувати, що хати-читальні, сельбуди, будучи структурно і функціонально близькими до дореволюційних народних книгозбірень, народних домів, все ж таки показали себе більш ефективним, більш гнучким інструментом пропаганди нових (радянських) цінностей, доволі потужним механізмом підвищення грамотності на селі, ніж народні бібліотеки. Спільне читання газет і журналів, обговорення нагальних життєвих проблем справляли значний вплив на світосприйняття селян, стимулювали зростання їх інтересу до знань, читання, книги загалом.

До початку Другої світової війни хати-читальні, сельбуди в радянській Україні були одними з найбільш масових сільських культосвітніх, просвітницьких та інформаційних закладів клубного типу й одночасно провідним різновидом сільських бібліотек, який остаточно сформувався на рубежі 1920–1930-х рр. Надалі хати-читальні, у вигляді мережі своєрідних бібліотек-клубів, існували в країні майже до початку 1960-х рр. (в РРФСР, навіть, пізніше), незважаючи на те, що ще на Першій Всеросійській нараді з масової культурно-просвітницької роботи (1930) було ухвалене рішення про поступову реорганізацію хат-читалень, перетворення їх у самостійні сільські бібліотеки або клуби. Проте, повністю провести це рішення у життя не вдалося, оскільки, по-перше, не вистачало матеріальних ресурсів держави; по-друге, на той час ще не була розвинута мережа сільських бібліотек і клубів, які могли б взяти на себе функції хат-читалень; по-третє, хати-читальні були ще досить популярні серед селян, багато з них існувало при різних відомствах, організаціях та підприємствах, зокрема при МТС (машинно-тракторних станціях), колгоспах, артілях та інших сільських організаціях. До того ж, ухвалене рішення невдовзі визнали недоцільним і хати-читальні на місцях продовжували залишатися сільськими центрами культури і пропаганди політики радянської держави. Вони домінували у сфері культури села в Україні аж до початку 1950-х рр.

У повоєнні роки у зв'язку з піднесенням культурного й освітнього рівня селян, з нарощуванням діяльності сільських клубів, бібліотек, будинків культури, кількість хат-читалень почала скорочуватися (у 1948 р. в СРСР було приблизно 48 тис. хат-читалень, у 1952 – 30 тис. хат-чита-

лень та 45 тис. сільських клубів, у 1963 – 5,6 тис. хат-читалень та 65,6 тис. сільських клубів) [8, стб. 170].

Загалом, у 1920–1930-х рр. в Україні у сільській місцевості функціонувало доволі багато культурно-просвітницьких установ: хати-читальні, хати-лабораторії⁴, державні сільські бібліотеки і клуби, колгоспні бібліотеки і клуби, червоні куточки, профспілкові клуби, районні бібліотеки та будинки культури, клуби сільської інтелігенції, будинки селянина, будинки народної творчості, політосвітні бази, бібліотеки, клуби та хати-читальні при МТС⁵, будинки партійної пропаганди, жіночі клуби, різноманітні пересувні бібліотечні та клубні установи (агітаційні потяги, вагони-бібліотеки, вагони-клуби, куштові книгозбірні тощо), міжколгоспні клуби та бібліотеки тощо ін.

Висновки. В означений період хати-читальні, сельбуди в радянській Україні формувалися як своєрідні бібліотеки-клуби, котрі поєднували форми і методи роботи бібліотеки, клубу та навчально-освітньої установи. Такий «симбіоз» різних напрямів культурно-освітньої діяльності відбувався на фоні становлення нових радянських навчальних та культурно-освітніх закладів, в умовах їх недостатньо розвинутої матеріально-технічної бази. Брак коштів, відсутність мережі ефективно діючих публічних сільських бібліотек, клубів, початкових

⁴ Хати-лабораторії – самодіяльні організації (так само як і хати-читальні з членством), що створювалися при колгоспах, діяльність яких спрямовувалася на розвиток агрокультури селян, піднесення сільського виробництва, на організацію в колгоспах виробничого контролю, спеціального фахового навчання, обміну досвідом та проведення агрономічних дослідів. Кожна хата-лабораторія, окрім спеціального сільськогосподарського обладнання, мала спеціальну книгозбірню, що за своїми фондами і характером діяльності наближалася до наукової або навчальної бібліотеки. Діяльністю хати-лабораторії керувала рада з колгоспників-активістів. Як і в хатах-читальнях, у хатах-лабораторіях діяли гуртки, які спеціалізувалися за напрямками сільськогосподарських знань та за галузями сільськогосподарського виробництва. Так само читалися лекції, проводилися бесіди, зустрічі з фахівцями, організувалися виставки літератури, випускалися стінгазети тощо. Загалом в СРСР у 1936 р. було приблизно 30 тис. хат-лабораторій, з них 10 733 – в УСРР [29, с. 121–124].

⁵ Наприклад, у 1932 р. в Україні діяло 2446 МТС, а у 1937-му. – 5818, при багатьох з яких діяли хати-читальні, бібліотеки, клуби.

навчальних закладів зумовлювали появу нових синкретичних форм культурно-просвітницьких закладів та відповідної специфіки організації їхньої діяльності. Бібліотечна робота була невід'ємною складовою їх функціоналу. Хати-читальні, сельбуди брали активну участь у пропаганді читання, книги, не зважаючи на те, що їх книгозбірні були невеликими, комплектувались часто хаотично, без урахування потреб села, без відповідного забезпечення їх літературою з різних галузей знань (в першу чергу – з сільського господарства). Працівники, актив зазначених закладів розвивали пересувні форми обслуговування селян книгою. Завдяки їх ентузіазму, громадській активності, хати-читальні, сельбуди доволі успішно виконували основне соціальне завдання держави – підвищували культурно-освітній рівень селян, розвивали їх світогляд, формували політичну свідомість, а головне поширювали «комуністичну ідеологію», плани, ідеї перебудови сільського укладу життя. І це цілком зрозуміло, адже вся культурна, освітня робота у 1920–1930-х рр. в Україні була доволі заідеологізованою та політично заангажованою. Проте, саме в цей період спостерігається пік культурно-просвітницької активності, стрімкого зростання кількості хат-читалень, сельбудів, активних пошуків нових форм і методів культурно-освітньої та просвітницької діяльності. Зокрема, набуває поширення робота з жіночим населенням, масова лекційна пропаганда тощо. Стають популярними культпоходи, бесіди, вечори запитань і відповідей; початкова довідкова робота з питань політичного, правового, господарського, побутового життя (переважно, за готовими матеріалами з газет, журналів, довідників та ін.). Велику відвідуваність у хатах-читальнях та сельбудах забезпечували художньо-видовищні форми діяльності, різні види гурткової роботи. Остання розвивалася за такими основними напрямками: суспільно-політичний (гуртки політграмоти, кооперативні, сількорівські, антирелігійні та ін.); виробничо-технічний (гуртки рукоділля, домашнього господарства, сільськогосподарські, ремісничі та ін.); загальноосвітній (гуртки самоосвіти, заочного навчання, природничо-наукові тощо); естетично-художній (драмгуртки, гуртки музичні, образотворчі, співочі, «жива газета» та ін.); військово-спортивний (гуртки військових знань, червоних медсестер, стрілецькі, фізкультурні гуртки тощо).

Отже, сельбуди, хати-читальні, ставши частиною державної ідеологічної системи, виконували цілу низку соціальних функцій, як загальних –

виховну, інформаційну, культурно-освітню, просвітницьку, духовно-світоглядну, так і спеціальних – агітаційно-пропагандистську (пропаганда марксистсько-ленінської теорії, політики партії і радянської держави, наукового атеїзму, виробничо-технічних, сільськогосподарських знань і досягнень та ін.).

Хати-читальні, сельбуди були невід'ємною частиною системи ідеологічних, культурно-освітніх установ, які вирішували завдання з виховання нової людини, поширення знань, залучення трудящих до досягнень вітчизняної та світової культури. Проте, надмірна ідеологізація культурно-освітньої роботи та антирелігійна пропаганда ускладнювали поступальний розвиток хат-читалень і сельбудів.

І все-таки, цей різновид культурних закладів відіграв свою позитивну роль у долученні селян до знань, цінностей культури. Розбудова мережі хат-читалень та сельбудів, при певній підтримці держави, відкрила селянам нові можливості для саморозвитку, вдосконалення, вона сприяла формуванню у мешканців села політичної культури, згуртованості, єдності та відчуття колективізму.

Вивчення практичної діяльності хат-читалень, сельбудів може прислужитися налагодженню ефективної культурно-просвітницької роботи сучасних бібліотек, клубів при вирішенні завдань відродження і піднесення національної культури, а також поглиблення національно-духовного єднання громадян незалежної України.

Список бібліографічних посилань

1. [Л.П.]. Соціалістичне змагання на політосвітньому фронті Київщини (Київщина–Одещина). *Селянський будинок*. 1929. № 13–14. С. 65–71.
2. [С. М.]. Відкрили куткову хату-читальню. *Селянський будинок*. 1928. № 12. С. 58–59.
3. Андреева М.С. и др. *История культурно-просветительской работы в СССР. В 2-х частях. Ч. 2: Советский период (1917–1969): уч. пособие для студентов ин-тов кул-ры*. Харьков, 1970. 300 с.
4. Бублій І. О. Засоби більшовицької пропаганди під час комунікації українського села (1919 р.). *Young Scientist*. 2018. № 7(59). С. 19–23. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2018/7/4.pdf>
5. Гімалдінова З. В. З історії організації бібліотечного обслуговування сільського населення України (1921–1959 рр.). *Бібліотекознавство та бібліографія*. Харків, 1972. Вип. 13. С. 71–81.
6. Давва В. В. Ідеологічні чинники розбудови української національної культури у 20-х рр. ХХ ст. *Вісник Маріупольського держ. ун-ту. Сер.: Філософія, культурологія, соціологія*. 2012. Вип. 4. С. 41–47. URL: <https://cyberleninka.ru/.../ideologichni-chinniki-rozbudovi-u>

7. Земзюліна Н. І. Діяльність сільбуду з формування комуністичної свідомості українських селян (1921–1929 рр.). *Український селянин*. 2006. Вип. 10. С. 145–148. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukrse1_2006_10_45
8. Изба-читальня. *Педагогическая энциклопедия*. В 4-х тт. Т. 2: Ж–М. Москва: Изд. «Сов. Энциклопедия», 1965. 912 стб.
9. Ключко А. П'ятиріччя сільбудів. *Політосвіта: Журнал Одеської губполітосвіти*. 1925. Ч. 2–3. С. 11–16.
10. Константи́нівський М. Наші політосвітницькі кадри. *Селянський будинок*. 1929. № 2. С. 8–13.
11. Коцур В. П., Молоткіна В. К. *Молодіжні громадські організації в полікультурному просторі Радянської України 1920–1930-х рр.*: монографія. Переяслав-Хмельницький, 2014. 197 с.
12. Крикалова І. В. З історії с. Ольгопіль Єланецького району Миколаївської області. *Сайт Державного архіву Миколаївської області*. URL: <http://mk.archives.gov.ua/tematychni-rubriki/mzistoriinaselenyhpunktivmyk/404-zistoriisolgopileanetsray.html>
13. Кузьмінець Н. П. Більшовизація культурно-освітньої сфери у Подільському селі у 1920-х роках. *Український селянин*. 2018. Вип. 20. С. 59–63.
14. Кукса Н. Г. Діяльність культурно-освітніх закладів в українському селі в 1924–1928 рр. *Український селянин*. 2003. Вип. 7. С. 43–45.
15. Лойко О. О. Культурно-освітня робота в подільському селі в період НЕПу. *Наукові записки [Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського]*. Серія: *Історія*. 2003. Вип. 5. С. 85–91. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzvdpu_ist_2003_5_22
16. Мамонтів Б. Про що говорять цифри. *Політосвіта: Журнал Одеської губполітосвіти*. 1925. Ч. 2–3. С. 42–52.
17. Мандрик Я. І. Культурно-масова робота в селах УРСР наприкінці 20-х–30-і роки. *Збірник наукових праць. Серія «Історія та географія»* / Харк. держ. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. Харків: «ОБС», 2000. Вип. 5. С. 30–36.
18. Мандрик Я. *Культура українського села в період сталінізму (1929–1938 рр.)*. Івано-Франківськ, 1998. 254 с.
19. Палагута Л. Київський селянський будинок. *Селянський будинок*. 1929. № 15–16. С. 47–52.
20. Пилипенко Ю. Робота сільбудів та хат-читалень улітку. *Селянський будинок*. 1928. № 4–5. С. 24–36.
21. Полтавець Н. В. Діяльність Всеукраїнського товариства «Селянський будинок» у Черкаській (Шевченківській) окрузі УСРР (1920-ті рр.). *Вісник Черкаського університету. Сер.: Історичні науки*. 2014. № 9 (302). С. 105–110.
22. Приходько А. *Культурне будівництво на Україні (за 1925/26 та 1926/27 роки)*. Харків: Вид-во «Пролетарій», 1927. 112 с.
23. Рибак І. В. Культурно-освітні заклади у соціально-побутовій інфраструктурі українського села (1929–1940 рр.). *Український селянин*. 2006. Вип. 10. С. 164–167.
24. Свистович С. М. До питання здійснення культурних трансформацій в УСРР (20-і рр. XX ст.). *Історія науки і біографістика*. 2018. Вип. 2. С. 1–14. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/INB_Title_2018_2_7
25. Сільбуд. *Вікіпедія [Електронний ресурс]*. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%B5%D0%BB%D1%8C%D0%B1%D1%83%D0%B4>
26. Третьякова О. Національно-культурний розвиток польського населення Південної України в 20-х рр. XX ст. *Геноцид України в XX столітті*. Львів, 2014. URL: <http://www.vox-populi.com.ua/rubriki/politika/nacionalno-kulturnijrozvivotkpolkogonaselennapivdennoieukraieniv20-hrrxststavortretakovaolga>
27. Третьякова О. Національно-культурний розвиток польської національної меншини Південної України в 20-х рр. XX ст. *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету*. [матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф.]. Рівне: РДГУ, 2010. Вип. 20. С. 32–35.
28. Тригуб П. М. Південноукраїнське село в період нової економічної політики. *Наукові праці МФ НаУКМА. Т. V. Історичні науки*. Миколаїв: Вид. відділ МФ НаУКМА, 2000. С. 76–84.
29. Уваров В. Д. Роль хат-лабораторій у піднесенні культурно-технічного рівня колгоспного селянства (1934–1936 рр.). *Наукові праці з історії КПРС: міжвідомчий наук. збірник. Вип. 10: З історії боротьби КП України за піднесення культури трудящих*. Київ: Вид-во КГУ, 1966. С. 113–125.
30. Фридьєва Н. Я. Библиоход и соцсоревнование. Библиотечный поход в опытно-показательном округе: [сплошная практика студентов Харьк. ин-та политпросветработы в селах Зиновьевского округа на Украине]. *Красный библиотекарь*. 1930. № 5. С. 49–52.
31. Хата-читальня. *Вікіпедія [Електронний ресурс]*. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A5%D0%B0%D1%82%D0%B0-%D1%87%D0%B8%D1%82%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%8F>
32. Шагордин М. Київський селянський будинок. *Селянський будинок*. 1927. № 2. С. 63–65.
33. Шевчук Г. М. *Культурне будівництво на Україні в 1921–1925 рр.* Київ: Вид. АН УРСР, 1963. 432 с.
34. Юрченко А. В. Розвиток мережі сільбудів і хат-читалень на Україні (1921–1925 рр.). *Український історичний журнал*. 1978. № 11. С. 95–100.

References

- [L.P.]. (1929). Sotsialistyчне zmahannia na politosvitnomu fronti Kyivshchyny (Kyivshchyna-Odeschyna) [Socialist competition on the political world front of Kyiv region (Kyiv region-Odessa region)]. *Selianskyi budynok*, 13-14, 65-71. [In Ukrainian].
- [S. M.]. (1928). Vidkryly kutkovu khatu-chyitalniu [Opened a corner reading room]. *Selianskyi budynok*, 12, 58-59. [In Ukrainian].
- Andreeva, M. S. (1970). *Istoriia kulturno-prosvetitel'skoi raboty v SSSR. Parts 1-2. Part 2. Sovetskii period (1917-1969)*. Uch. posobie dlia studentov in-tov kul-ry. [The history of cultural and educational work in the USSR. In 2 parts. Part 2: The Soviet period (1917-1969): A textbook for students of cultural institutions]. Kharkov, Ukraine. [In Russian].
- Bublii, I. O. (2018). *Zasoby bilshovytskoi propahandy pid chas komunikatsii ukrainskoho sela (1919 r.)* [Means of Bolshevik propaganda during the communication of the Ukrainian village (1919)]. *Young Scientist*, 7(59), 19-23. Retrieved from <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2018/7/4.pdf> [In Ukrainian].
- Himaldinova, Z. V. (1972). *Z istorii orhanizatsii biblioteknoho obsluhovuvannia silskoho naseleння Ukrainy (1921-1959 rr.)* [From the history of the organization of library services for the rural population of Ukraine (1921-1959)]. *Bibliotekoznavstvo ta bibliohrafiia*, 13, 71-81. [In Ukrainian].
- Davva, V. V. (2012). *Ideolohichni chynnyky rozbudovy ukrainskoi natsionalnoi kultury u 20-kh rr. XX st.* [Ideological Factors for the Development of Ukrainian National Culture in the 1920's.]. *Visnyk Mariupolskoho derzh. un-tu. Ser.: Filosofiia, kulturolohiia, sotsiologiia*, 4, 41-47. Retrieved from <https://cyberleninka.ru/.../ideolohichni-chinniki-rozbudovi-u> [In Ukrainian].

7. Zemziulina, N. I. (2006). Diialnist silbudu z formuvannia komunistychnoi svidomosti ukrainskykh selian (1921-1929 rr.) [The activity of the agricultural building on the formation of the communist consciousness of Ukrainian peasants (1921-1929)]. *Ukrainskyi selianyn*, 10, 145-148. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukrsel_2006_10_45 [In Ukrainian].
8. (1965). Izba-chitalnia [The hut-reading room]. *Pedagogicheskaia enciklopediia*. V 4-h tt. T. 2: Zh-M. Moscow, Russia, 1965. 912 stb. [In Russian].
9. Klochko, A. (1925). Piatyrichchia selbudiv [The five years of the selbuds]. *Politosvita: Zhurnal Odeskoi hubpolitovsivty*, 2-3, 11-16. [In Ukrainian].
10. Konstantynivskiy, M. (1929). Nashi politosvitnytski kadry [Our Political and Educational Personnel]. *Selianskyi budynok*, 2, 8-13. [In Ukrainian].
11. Kotsur, V. P. & Molotkina, V. K. (2014). *Molodizhni hromadski orhanizatsii v polikulturnomu prostori Radianskoi Ukrainy 1920-1930-kh rr.: monohrafiia* [Youth NGOs in the Multicultural Space of Soviet Ukraine in the 1920-1930s: Monograph]. Pereiaslav-Khmelnytskyi, Ukraine. [In Ukrainian].
12. Krykalova, I. V. (2020). Z istorii s. Olhopil Yelanetskoho raionu Mykolaivskoi oblasti [From the history of the village. Olgopol of the Elanetsky region of the Nikolaev area]. *Sait Derzhavnogo arkhivu Mykolaivskoi oblasti*. Retrieved from <http://mk.archives.gov.ua/tematychni-rubriki/mzistoriinaselenyhpunktivmyk/404-zistoriisolgopilelanetsray.html> [In Ukrainian].
13. Kuzminets, N. P. (2018). Bilshovyzatsiia kulturno-osvitnoi sfery u Podilskom seli u 1920-kh rokakh [Bolshevization of the cultural and educational sphere in the Podilsky village in the 1920s]. *Ukrainskyi selianyn*, 20, 59-63. [In Ukrainian].
14. Kuksa, N. H. (2003). Diialnist kulturno-osvitnikh zakladiv v ukrainskomu seli v 1924-1928 rr. [Activities of cultural and educational institutions in the Ukrainian countryside in 1924-1928]. *Ukrainskyi selianyn*, 7, 43-45. [In Ukrainian].
15. Loiko, O. O. (2003). Kulturno-osvitnia robota v podilskom seli v period NEPu [Cultural and educational work in the village of Podolsk during the NEP]. *Naukovi zapysky [Vinnyskoho derzhavnogo pedahohichnogo universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho]. Serii: Istorii*, 5, 85-91. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzvdpu_ist_2003_5_22 [In Ukrainian].
16. Mamontiv, B. (1925). Pro shcho hovoriat tsyfry [What the numbers say]. *Politosvita: Zhurnal Odeskoi hubpolitovsivty*, 2-3, 42-52. [In Ukrainian].
17. Mandryk, Ya. I. (2000). Kulturno-masova robota v selakh URSR naprykintsi 20-kh–30-i roky [Cultural and mass work in the villages of the Ukrainian SSR in the late 1920-1930s]. *Zbirnyk naukovykh prats. Serii «Istorii ta heohrafiia»*, 5, 30-36. Kharkiv: OVS. [In Ukrainian].
18. Mandryk, Ya. (1998). *Kultura ukrainskoho sela v period stalinizmu (1929-1938 rr.)* [The culture of the Ukrainian countryside during Stalinism (1929-1938)]. Ivano-Frankivsk, Ukraine [In Ukrainian].
19. Palahuta, L. (1929). Kyivskiy selianskyi budynok [Kiev peasant house]. *Selianskyi budynok*, 15-16, 47-52. [In Ukrainian].
20. Pylypenko, Yu. (1928). Robota selbudiv ta khat-chytalen ulitku [The Work of selbuds and house-readings in the summer]. *Selianskyi budynok*, 4-5, 24-36. [In Ukrainian].
21. Poltavets, N. V. (2014). Diialnist Vseukrainskoho tovarystva «Selianskyi budynok» u Cherkaskii (Shevchenkivskii) okruzi USRR (1920-ti rr.) [Activities of the All-Ukrainian Society «Peasant House» in Cherkasy (Shevchenkivsky) district of the USSR (1920s)]. *Visnyk Cherkaskoho universytetu. Ser.: Istorychni nauky*, 9 (302), 105-110. [In Ukrainian].
22. Prykhodko, A. (1927). Kulturne budivnytstvo na Ukraini (za 1925/26 ta 1926/27 roky) [Cultural construction in Ukraine (for 1925/26 and 1926/27)]. Kharkiv, Ukraine: Vyd-vo "Proletarii". [In Ukrainian].
23. Rybak, I. V. (2006). Kulturno-osvitni zaklady u sotsialno-pobutovii infrastrukturi ukrainskoho sela (1929-1940 rr.) [Cultural and educational institutions in the social and household infrastructure of the Ukrainian countryside (1929-1940)]. *Ukrainskyi selianyn*, 10, 164-167. [In Ukrainian].
24. Svystovych, S. M. (2018). Do pytannia zdiisnennia kulturnykh transformatsii v USRR (20-i rr. XX st.) [On the question of cultural transformations in the USSR (1920s)]. *Istorii nauky i biohrafistyka*, 2, 1-14. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/INB_Title_2018_2_7 [In Ukrainian].
25. Selbud [Selbud]. *Vikipediia* [Wikipedia]. Retrieved from: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%B5%D0%BB%D1%8C%D0%B1%D1%83%D0%B4> [In Ukrainian].
26. Tretiakova, O. (2014). Natsionalno-kulturnyi rozvytok polskoho naseleння Pivdennoi Ukrainy v 20-kh rr. XX st. [National and cultural development of the Polish population of southern Ukraine in the 20's. XX century]. *Henotsyd Ukrainy v XX stolitti*. Retrieved from <http://www.vox-populi.com.ua/rubriki/politika/nacionalno-kulturnijrozvytokpolskagonaseleñnapivdennoieukraieniv20-hrrxstavortretakovaolga> [In Ukrainian].
27. Tretiakova, O. (2010). Natsionalno-kulturnyi rozvytok polskoi natsionalnoi menshyny Pivdennoi Ukrainy v 20-kh rr. XX st. [National and cultural development of the Polish national minority in southern Ukraine in the 1920s.]. *Aktualni problemy vitchyznianoï ta vsesvitnoï istorii. Naukovi zapysky Rivnenskoho derzhavnogo humanitarnoho universytetu*. [Materialy II Mizhnar. nauk.-prakt. konf.], 20, 32-35. Rivne, Ukraine: RDHU. [In Ukrainian].
28. Tryhub, P. M. (2000). Pivdennoukrainske selo v period novoi ekonomichnoi polityky [South Ukrainian village in the period of the new economic policy]. *Naukovi pratsi MF NaUKMA. Istorychni nauky*, 5, 76-84. [In Ukrainian].
29. Uvarov, V. D. (1966). Rol khat-laboratorii u pidnesenni kulturno-tekhnichnogo rivnia kolhospnogo selianstva (1934-1936 rr.) [The role of house-laboratories in raising the cultural and technical level of the collective farm peasantry (1934-1936)]. *Naukovi pratsi z istorii KPRS: mizhvidomchy nauk. zbirnyk. Z istorii borotby KP Ukrainy za pidnesennia kultury trudiaschychkh*, 10, 113-125. Kyiv, Ukraine: Vyd-vo KHU. [In Ukrainian].
30. Fridieva, N. Ya. (1930). Bibpokhod i sotsorevnovanie. Bibliotechnyi pokhod v opytно-pokazatelnom okruge [sploshnaia praktika studentov Khark. in-ta politprosvetryaboty v selakh Zinovevskogo okruga na Ukraine] [Library trip and socialist competition. Library trip in the experimental-demonstration district: [continuous practice of students Khark. in-that political education in the villages of Zinovievsky district in Ukraine]. *Krasnyi bibliotekar*, 5, 49-52. [In Russian].
31. Khata-chytalnia [Reading house]. *Vikipediia*. Retrieved from <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A5%D0%B0%D1%82%D0%B0-%D1%87%D0%B8%D1%82%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%8F> [In Ukrainian].
32. Shahordyn, M. (1927). Kyivskiy selianskyi budynok [Kyiv peasant house]. *Selianskyi budynok*, 2, 63-65. [In Ukrainian].
33. Shevchuk, H. M. (1963). *Kulturne budivnytstvo na Ukraini v 1921-1925 rr.* [Cultural construction in Ukraine in 1921-1925]. Kyiv, Ukraine: Vyd. AN USRR. [In Ukrainian].
34. Yurchenko, A. V. (1978). Rozvytok merezhi silbudiv i khat-chytalen na Ukraini (1921-1925 rr.) [Development of a network of agricultural buildings and reading houses in Ukraine (1921-1925)]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 11, 95-100. [In Ukrainian].

Viktor Sokolov,

Ph.D. (History), chief librarian, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0208-1292>, Yaroslav Mudryi National Library of Ukraine (Kyiv, Ukraine).

FORMATION OF A NETWORK OF READING ROOMS AND «PEASANT HOUSES» IN UKRAINE IN 1920-1930's

The purpose of the article is to analyze and summarize information about the peculiarities of the creation and operation of the reading rooms and «peasant houses» in Ukraine in the 1920-1930s, to describe the main directions of their work, the specifics of cultural, educational and library activities. importance in the dissemination of knowledge, reading, books, education and culture in general.

The methodology of the study is to apply both general scientific research methods and historical methods. In particular, by means of factor analysis it was possible to trace the peculiarities of the formation and development of the reading rooms and «peasant houses» in Ukraine during the 1920s-1930s, and to present the analyzed information in the form of an array of concentrated data and tables. **The comparative method** was used to analyze the statistical data on the dynamics of the development of the reading rooms and «peasant houses» at different stages of their development. The comparative-historical method of research has allowed to study the phenomena and events concerning the development of the reading rooms and «peasant houses», along with other phenomena of social and cultural life of society, in particular in relation to the activities of libraries and clubs. The use of the **diachronous analysis method** made it possible to compare the achievements of the cultural-educational and educational activities of the reading rooms and «peasant houses» during the study period in chronological order.

The scientific novelty of the work is to expand ideas about the cultural-educational and library activities of the reading rooms and «peasant houses» as centers of cultural and educational life in rural areas in Soviet Ukraine in the 1920s–1930s.

Conclusions. Prior to the Second World War, reading rooms and «peasant houses» in Soviet Ukraine were one of the most popular rural cultural, educational and information facilities of the club type and, at the same time, one of the leading types of rural libraries, which finally formed at the turn of the 1920-1930s. In particular, reading rooms, in the form of a network of original libraries-clubs, existed in the country until the early 1960's, despite the fact that at the First All-Russian meeting of mass cultural educational work (1930) it was decided to gradually reorganize the reading rooms with the conversion of them into separate independent rural libraries or clubs. However, this decision could not be fully implemented, because, firstly, the state lacked adequate material resources; secondly, at that time there was an underdeveloped network of rural libraries and clubs that could take over the functions of home reading rooms; third, reading rooms were still quite popular with the peasants and many of them existed at various agencies, organizations and enterprises, in particular at MTS (machine-tractor stations), collective farms, artilleries and other rural organizations.

In the period under study, reading rooms and «peasant houses» in Soviet Ukraine were formed as a kind of club libraries, combining the forms and methods of work of the library, club and educational institution. Such «symbiosis» of different directions of cultural and educational activity occurred against the background of the formation of new Soviet educational and cultural-educational institutions, in the conditions of their inadequately developed material and technical base. The lack of funds and the lack of a network of effectively operating public rural libraries, clubs and primary educational institutions have led to the emergence of new syncretic forms of cultural and educational institutions and the corresponding specifics of organizing their activities. Library work was an integral part of their cultural and educational activities. Thus, the reading rooms and «peasant houses» actively participated in the promotion of reading and books, despite the fact that their book collections were small, were often chaotic, without taking into account the needs of the village, without adequate provision of book collections by literature in various fields of knowledge (in the first turn – from agriculture). In addition, employees and assets of these institutions have actively developed mobile forms of book service. Due to their enthusiasm and community activism, the reading rooms and «peasant houses» effectively performed the main social task of the state – raising the peasants' cultural and educational level, developing their outlook and forming political consciousness, as well as spreading «communist ideology», basic ideas and political tasks. After all, all cultural and educational work in the 1920-1930s in Ukraine was characterized by significant ideologization and political commitment of all spheres of educational and cultural-educational activity. However, it is during this period that the peak of cultural and educational activity and the rate of quantitative growth of houses and reading rooms, the search for new forms and methods of cultural and educational activity in the development of circles and mobile library services, cultural hikes, evenings, mass lectures, are observed. Specifically, this type of conversation has been widely used as an evening of questions and answers; an important place among the forms of cultural and mass activity was the initial reference work on political, legal, economic, and household issues (mainly, based on prepared materials from newspapers, magazines, reference books, etc.). The high attendance in the reading rooms and farmhouses was given by the artistic and entertaining forms of activity and various kinds of group work. Thus, the reading rooms and «peasant houses», becoming part of the state ideological system, performed such general social functions as educational, informational, cultural-educational, educational, spiritual-ideological (function of development and satisfaction of spiritual needs of the individual) and some special functions, such as agitation – propaganda function (propaganda of Marxist-Leninist theory, politics of party and Soviet state, scientific atheism, production-technical and agricultural knowledge and achievements, etc.).

Reading the reading rooms and «peasant houses» were an integral part of the system of ideological, cultural and educational institutions that solved the task of educating a new person, spreading knowledge, and involving the workers in the achievements of national and world culture. However, the excessive ideologization of cultural and educational work and anti-religious propaganda hindered the gradual development of cultural and educational activities of the reading rooms and «peasant houses» and of national culture in general. However, by the early 1930's, the state created more favorable conditions for the independent national development of educational institutions in the territory of Soviet Ukraine, including the reading rooms and «peasant houses», than in the subsequent period of their development (1933-1939).

Studying the experience of the practice of the reading rooms and «peasant houses» can be useful for directly applying some of its conclusions in the current development of cultural and educational work of libraries and clubs, in solving problems of revival and of development of national culture, as well as in restoring national and spiritual unity of the population of Ukraine.

Key words: history of library ship, rural libraries and clubs, cultural and educational activities, reading rooms, «peasant houses».

Yaroslav Mudry National Library of Ukraine
1, Mykhaila Hrushevskoho st, Kyiv, 01001, Ukraine
e-mail: socolv@i.ua

Стаття надійшла до редакції 4.06.2020 р.